

СВОЙ СЯРОД ЧУЖЫХ

Рым. Амаль 50 гадоў таму выдавецтва «Зніч», заснаванае ў Вечным горадзе беларускімі эмігрантамі, выдае грунтоўную творчую працу ксяндза Пятра Татарыновіча — беларускі пераклад аднаго з найпапулярнейшых раманаў Г.Сянкевіча «Quo Vadis». Працу, якую сын Палескіх пушчаў хацеў дасягнуць замірэння сваіх думак аб радзіме з адчуваннямі жыцця эмігранта, «свайго сярод чужых»...

Чаму менавіта «Quo Vadis»?

Бадай, гістарычны раман аб кароткім перыядзе прадчування развалу вялікай Рымскай імперыі — гэта раман не толькі з рымскай гісторыі; гістарычны раман аб першых кроках нікім не прызнаваных «нефармальнах суполак» хрысціян — гэта раман не толькі з гісторыі хрысціянства.

Ініцыятары першага беларускага (*Рым, 1956*) выдання невыпадкава зазначылі ў рэдакцыйнай прадмове: «Чаму спаміж гэтулькі іншых пякучых літаратурных неабходнасцяў мы выбралі іменна гэтую? Шмат зляжылася на гэта матываў ды імператываў, але ўспомнім толькі аб найгалаўнейшым, аб той удараючай аналагічнасці, а праз тое й актуальнасці ды павучальнасці ейнай узрушлівай эпізодыкі да сянняшніх, у многім так падобных, падзеяў».

Пільнае сэрца адчуе, што павучальнасць гэтай эпізодыкі ў нашыя дні не толькі не аслабела, але выявілася яшчэ больш выразна. А тое, што над беларускім перакладам рамана працаваў каталіцкі святар — Пётр Татарыновіч, пакінуў і пэўны гістарычны адбітак. Узяць хоць бы факт, што беларускае рымскае выданне гэтага свецкага твору — адно з нешматлікіх у свеце, выпушчаных пад афіцыйным грыфам «З дазволу Духовных Уладаў», што робіць кнігу ў пэўным сэнсе больш важкім аргументам для тых, хто шукае разумення хрысціянскае маралі. І разам з тым беларускі пераклад нічым не абмежаваны ў параўнанні з іншымі вядомымі тэкстамі гэтага выдатнага твора мастацкай літаратуры, і перш за ўсё ў параўнанні з арыгіналам.

Адным словам, прэлат Пётр Татарыновіч зрабіў цудоўны падарунак усім беларусам — і католікам, і праваслаўным, і атэістам... — данёсны да іх твор сусветнай класікі на роднай мове. Ды вось бяда — амаль 50 гадоў доступ да плёну гэтай творчай працы мелі ўсе беларусы, акрамя тых, што жылі ў самой Беларусі: раскіданая па свеце беларуская дыяспара ў Італіі і Нямеччыне, Вялікабрытаніі і Бельгіі, Аргентыне і Аўстраліі... добра і даўно ведае гэты зграбны белы томік з аскетычнай двухколернай аздобай, у якую ўключана выява старажытных румовішчаў. Паспелі ўжо скончыцца й спрэчкі вакол вартасцяў ды недахопаў беларускага перакладу. Але тут такая знакамітая праца дагэтуль была невядомая зусім.

Мне асабіста давялося пазнаёміцца з кнігай у 1990 годзе, калі творчыя сцяжынкi завялі мяне ў далёкую Канаду. Больш таго, таронцкі беларускі пісьменнік Кастусь Акула прэзентаваў мне сапраўдны рарытэт — томік з аўтографам самога перакладчыка. Ягонай рукою на пажоўклэй ад часу паперы фронтыспіса накрэслена: «Вельмі пажанаму і дарагому спадару Кастусю Акулу на адудзячную памятку. П. Татарыновіч».

Кастусь Акула казаў тады: «Жыццё не вечнае, таму не хачу, каб гэты рэлікт прапаў разам са мною. У вас, ёсць надзея, ужо не прападзе».

Так, ужо не прападзе. А былі ж часіны, калі падобныя кнігі пільна вылоўліваліся сеткамі мытных цэрбераў савецкай сістэмы. Зразумела, табу было накладзена не на сусветную класіку, а на працу, зробленую беларускімі эмігрантамі, якая яўна замінала правядзенню савецкай так званай «інтэрнацыянальнай» палітыкі. Дый самі асобы эмігранцкіх дзеячаў былі ахутаны злавеснай сеткай плёткаў і домыслаў.

А што ж у сапраўднасці?

Звестак пра ксяндза П. Татарыновіча да нас дайшло няшмат (*нарадзіўся ў 1896 годзе ў вёсцы Гайнін на герайчнай Случчыне, у 1919 годзе вывячаны на святара лацінскага абраду, на мяжы 40—50-х гадоў плённа дзейнічае ў Рыме на ніве стварэння беларускай праграмы «Радзіе Ватыкан», у 60-х гадох пад псеўданімам В. Карасевіч з'яўляюцца ягоныя гістарычныя артыкулы ў чыкагскім навуковым беларускім часопісе «Litva», памёр у Рыме ў 1978 годзе*), але ўсе яны сведчаць аб палымным патрыёце, галоўная думка якая была пра Беларусь. Ці не пераканаўчае сведчанне пакненняў шчырага сэрца — і беларускі пераклад гэтага сусветнавядомага раману.

Трэба сказаць, што праца ксяндза П. Татарыновіча выйшла ў свет крыху незвычайна — па-беларуску, але не кірылічным шрыфтам, а лацінічным.

Незвычайна для нас, але звычайна для тых, хто выхоўваўся на двухварыянтнай «Нашай ніве», хто чытаў выдавання і кірылічным, і лацінічным шрыфтам творы Ф. Багушэвіча, Я. Коласа... І беларускі «Quo Vadis» выйшаў лацінкай не таму, што ў Рыме не знайшлося кірылічнай друкарні (*там нават у свой час выдаваўся кірыліцай часопіс «Хрысціянскія навінны»*), а таму, што так апрацаваў кнігу перакладчык, якому лацінка была бліжэйшая. Пётр Татарыновіч і свой пераклад «Бібліі» ды нават згаданы вышэй аўтограф пісаў лацінкаю.

Каб прапанаваць працу ксяндза П. Татарыновіча айчынным масаваму чытачу, давялося ўсё ж зрабіць транслітарацыю тэкста. У выніку сучаснай моўнай палітыкі лацінка істотна была адсунута ад масавага чытача, таму падобныя ранейшыя выданні захоўваюцца цяпер хіба як адметы часу і, мабыць, са спадзевай, што інтэлект адукаванага беларуса калі-небудзь вернецца да свабоднага валодання абодвума варыянтамі графічнага афармлення нашае мовы.

Трэба хіба зазначыць, што транслітарацыя рабілася без інтэрвенцыі ў стылістычную стыхію перакладчыка. Адно, што адчула змены,— гэта граматыка, бо лацінка паводле нормаў Б. Тарашкевіча трансфармавалася ў кірыліцу не «тарашкевіцкую». Прапануемае выданне рыхтавалася з улікам бытуючых цяпер нормаў правапісу: гэта і графічна не выяўленая мяккасць зычных (не *жыцыцё, пацўвяджэньне*, а *жыццё, пацўвяджэньне*), і іншая форма дапасавання разнастайных моўных марфем (*па-добраму, быў бы* замест *падобраму, быўбы*).

Разам з тым трэба зазначыць, што ў беларускім тэксце Татарыновіча нярэдка сустракаюцца відочныя паланізмы, русізмы (*эвентуальна, быстрэйшая, зыск*). Дзеля захавання стылістыкі аўтара мы пакідалі іх, але ў выпадках, калі ён ужывае побач з барбарызмамі і словы іставетна беларускія, захоўваючы стыль, мы рабілі ўшчыльненне беларускай стыхіі за кошт арсеналу выяўленчых сродкаў самога перакладчыка (скажам, у большасці выпадкаў, хоць не ўва ўсіх, *быстрэйшая* заменена на *хутчэйшую*).

Так што Татариновічыва праца ў гэтым выданні засталася працай менавіта Татариновіча, у якой паўстае выразна адметная беларуская моўная стыхія. Зразумела, можна было б зрабіць дасканала бясспрэчны пераклад, і такі мо яшчэ з’явіцца на беларускіх кніжных далягатах, як з’яўляліся па-беларуску «Пан Тадэвуш» А. Міцкевіча (у *двух поўных перакладах*), «Песня пра зубра» М. Гусоўскага (у *трох перакладах*), «Гамлет» У. Шэкспіра (у *двух перакладах*) і г. д. Але цяперашні выхад у свет працы менавіта гэтай разам з падставамі для спрэчак нясе ў сабе і проціму адкрыццё, цэлую скарбонку моўных перлінаў, якія без П. Татариновіча маглі б проста згубіцца, збеднішы наш інтэлектуальны патэнцыял.

Скажам, слова *харавод*, аказваецца, не абавязкова патрабуе замены на *карагод*, бо па-беларуску можа абзначыць зусім іншае паняцце — *кіраўнік хору, дырыжор*. А вось яшчэ яскравы прыклад: здавалася, ужо зусім трывала прапісала ў беларускай мове, асабліва цераз прэсу, такія ўварванцы-чужынцы, як *мядуза*, *вустрыца*, *бахрама*. Нават калькаванне іх адбываецца самым барбарскім спосабам — без істотных адаптацыяў у нашай мове. П. Татариновіч жа знаходзіць сапраўдныя дыяменты, якія зусім не патрабуюць для беларуса чужынскіх запачыненняў: *мядузу* ён называе красамоўным словам *лямтрыска*, для *вустрыцы* адшукаў выразны беларускі адпаведнік *астрыга*, а няпэўная ў нашай мове *бахрама* ў яго прыгожа называецца *фрэндзямі*.

Мова П. Татариновіча, нягледзячы на прысутнасць пэўнай долі варварызмаў (*ці барбарызмаў*), нясе ў сабе не толькі фрагментарнае адчуванне істэветнай беларускасці ў асобных удахлых словах, але і выяўляе цэлую структуру, нават сістэму структур, хай сабе новую, татариновіцкую, але глыбока беларускую. Да прыкладу, ён не скажа «*закаханы ў Крэсыду*», робячы з беларускіх словаў расейскія моўныя канструкцыі, а шукае непаўторнага гучання па-беларуску ўсяго паняцця, і жывая моўная практыка падказвае яму — «*закаханы ў Крэсыдзе*». Нават вядомыя ўжо ў практыцы беларускай мовы паняцці ў Татариновіча знаходзяць новыя формы выяўлення: скажам, пра паважную, мерную гутарку аднаго з персанажаў рамана ён зазначае, што той «*гаварыў знавагу*», а «*нарожны дом*» у яго — гэта зусім не абдрукоўка ад *наружнага*, *вонкавага*, а проста дом, які стаіць на рагу вуліцы. Калі чалавек страціў прытомнасць, а яго спрабуюць вярнуць да жыцця, дык насамперш прыбягае ў голаў найменне гэтаму — *апрытомліваць*. Татариновіч жа не ідзе механічным канструктывісцкім шляхам, знаходзячы жывое слова *чуліць*.

Калі зноў жа звярнуць увагу на барбарызмы ў лексіцы перакладу П. Татариновіча, дык нельга не адзначыць відочнае імкненне беларусізаваць тыя чужародныя запачыненні, з-за чаго часам паўстаюць цікавыя і выразныя неалагізмы. Скажам, польскае *na gazie* (у *гэты момант, пакуль*) у яго ператварылася ў беларускае *нараз*. І гэта, бадай, больш натуральна ўжываецца ў структуру беларускае мовы, чым грувасткая шматслоўнасць у *гэты момант*. Напрыклад: «*Нараз устаў, скінуў з сябе тогу...*»

Па шчырасці, гарманічнасць структуры мовы П. Татариновіча настолькі моцна ўплывае на чытача, што, прынамсі, у мяне асабіста, тройчы прачытаўшага гэтую кнігу, ужо не павернецца язык *сядравы дзень* назваць звыкла *халодным*, *пасербай* — *пасынкамі*, *пажогу* — *абпаленым матэрыялам*. Нават калі даводзіцца *клясціся ў сімі святымі*, я скажу проста, па-татариновіцку: «*На ўсіх святых!*»

Асобна трэба звярнуць увагу на тое ў мове перакладчыка, што перакладу не падлягае: на імёны і назвы. У гэтым пытанні і ў свеце не выпрацавана адзінай пазіцыі. Асаблівую цяжкасць складаюць старажытнагрэцкія й старажытнарымскія імёны. Скажам, беларускі перакладчык-элініст Ян Пятроўскі, што жыве на Фларыдзе, ужывае формы *Сакратэс*, *Прапатагорас*, *Пармэнідэс*. Гэтыя імёны сустракаюцца і ў «*Quo Vadis*», але гучаць ужо іначай: *Сакрат*, *Прапатор*, *Пармэнід*. У каго тут памылка?

Цікава, што па выхадзе беларускіх перакладаў Яна Пятроўскага прыгаданы вышэй пісьменнік Кастусь Акула адгукнуўся нават эпіграмай:

*...Адзін наш доктар-тэалог
Пастанавіць ніяк не мог:
Пісаць Сакратэс? Сакратус?
Людзей загнаў тым у канфуз...*

І хоць эпіграма тая не беспадстаўная, наўрад ці пытанне трэба ставіць гэтак катэгарычна. У гэтай кнізе чытач таксама сустрэне персанажы, якіх называюць то *Хілон Хіланід* — то *Хілон Хіланідэс*, то *Сэнэцыў* — то *Сэнэцыён*, якога пры тым трэба не зблытаць з *Сэнэкам*. Мо і Татарыновіч «пастанавіць ніяк не мог»? Ды наўрад ці трэба тут шукаць уніформаў ды абвінавачваць у памылкаванні. Бо й самі героі рамана абмяркоўваюць гэтыя праблемы, турбуючыся, чаму Рымская імперыя дазваляе грэкам перайначваць рымскія імёны... Дык што дзівіцца, калі *Геракл* праз *Гераклеса* лёгка становіцца *Геркулесам*? Рымская імперыя жыла шматмоўем, набліжаным да трасянкі, чым і тлумачыцца розначытанні ў тэксце рамана, да выяўлення якіх імкнуўся яўна не кожны перакладчык. Мімаволі ці свядома ў перакладзе Татарыновіча адбілася рэальная моўная сітуацыя старажытнага Рыму, які паступова страціў не толькі сваё светаўладства, але і сваю мову.

Ну а такія разыходжанні ў напісанні назваў, як *Гішпанія* — *Іспанія*, *цыты* — *скіфы* і г.д., выкліканы папросту суб'ектывізмам кожнага народу ў асэнсаванні пэўных гукавых спалучэнняў ды яшчэ ў рознай графічнай афарбоўцы, дзе адзінства апрыёры не можа быць. Варта зазначыць хіба, што ў выбары адпаведных варыянтаў з гэтага шырокага спектру П. Татарыновіч спыніўся на тых, якія найбольш блізка адпавядаюць фанетыцы беларускай мовы.

Такім чынам, перад чытачом кніга, якая з'яўляецца скарбам шматкротна памножанай каштоўнасці: яна бо знаёміць з скарбам сусветнай літаратуры, дэманструе моц творчай скарбонкі нашай нацыянальнай дыяспары ў свеце, пашырае скарбніцу нашага гістарычнага светаўяўлення і фармуе гэта сродкамі, якія ўзбагачаюць наш нацыянальны моўны скарб. Беларусы разам з усім светам святкуюць юбілей гэтага скарбу — дзесяцігоддзі, стагоддзі, тысячагоддзі, але даючаюцца да яго ўпершыню шырокай аўдыторыяй. Дык далучаймся!

Вітаўт МАРТЫНЕНКА